

OCENE IN POROČILA

Gottfried Schramm, Anfänge des albanischen Christentums : die frühe Bekehrung der Bessen und ihre langen Folgen. Freiburg in Breisgau : Rombach Wissenschaft, 1994. 270 strani. (Reihe Historiae; Bd. 4.)

Monografija ne obravnava le vprašanja začetkov krščanstva pri Albancih, kot sporoča njen naslov, temveč, izhajajoč iz osrednje teme, nekatera temeljna vprašanja iz zgodovine Balkana v pozni antiki in v srednjem veku: vprašanje začetkov krščanstva, vprašanje etnogeneze in zlasti vprašanje soodvisnosti obeh procesov. Naj uvodoma predstavimo avtorjeve poglavitne teze.

Albanci, ki se s takim imenom prvič pojavijo v bizantinskih virih šele v 11. stol., niso potomci tistih Ilirov, ki so v antiki poseljevali današnji albanski prostor (kot trdi avtohtonistična teorija; prim. prepričljive argumente proti tej teoriji na str. 18–40), temveč potomci priseljencev iz osrednjega dela Balkana, točneje potomci traških Besov, antičnih prebivalcev goratega dela današnje vzhodne Srbije in Makedonije ter zahodne Bolgarije (zahodni del gorovja Balkan, Rila, Pirin, zahodni Rodopi; gl. str. 41–47, zlasti 43 (karta)). Skrivnost preživetja Besov – ob tem, ko so vsa druga tračanska in ilirska ljudstva Balkana s koncem antike izginila – je v njihovem sprejetju krščanstva in nastanku lastne pismenosti že ob koncu 4. stoletja. Na tej podlagi naj bi Besi – v specifičnih razmerah gorjanskega in zaradi tega dosti izoliranega ljudstva – preživeli antično dobo. Krščanstvo, ki so ga Besi sprejeli pred letom 400, za kar je bil posebej zaslužen škof Niketas iz Remezijane (str. 48–58; viri s komentarjem na str. 200–218; nekaj desetletij pred Besi so sprejeli krščanstvo v arijanski obliki tudi Goti v osrednjem delu gorovja Balkan, str. 58–66, približno v istem času kot Besi, vendar v bistveno bolj skromnem obsegu tudi Skiti, Sarmati in celo Huni ob spodnji Donavi; str. 97–106 in viri na str. 218–229), je imelo po avtorjevem mnenju naslednje poglavitne značilnosti: zajelo je celotno ljudstvo (ne le njegov del ali izbrane posameznike), potekalo je v domačem jeziku in je vodilo k začetkom domačega knjižnega jezika in krščanske književnosti (biblijski teksti, liturgični teksti, pesmi). To krščanstvo je bilo že spočetka močno povezano s pojavom menišтва (str. 106–112) in večina omemb Besov v virih od srede 5. do konca 6. stol. se nanaša prav na njihove meniške skupnosti v Carigradu in zlasti v Sveti deželi (str. 112–120, viri na str. 229–234; zadnja omemba, ki kaže na obstoj meniške skupnosti Besov z liturgijo v lastnem jeziku, je iz dobe okrog 570, gl. vir na str. 232 ss.). Besi naj bi torej spadali v skupino tistih antičnih narodov, ki so ob pokristjanjenju razvili svojo domačo cerkveno književnost in liturgični jezik, tako kot na primer Kopti, Sirijci, Armenci in Gruzinci na Vzhodu (prim. G. Schramm, *Drei Schöpfer nationaler Alphabete für den Nordrand der Christenheit* (im 5., 9. und 14. Jahrhundert), v: F. Hübinger – J. Osterhammel – E. Pelzer (Hg.), *Universalgeschichte und Nationalgeschichten*, Freiburg 1994, 73–103), v spodnjedonavskem prostoru pa poleg Gotov tudi očitno v zelo skromni meri tudi Skiti, Sarmati in celo Huni. Drugi primeri na območju zahodne latinske cerkve (Ilirik, Italija, Afrika, Španija, Galija) niso poznani. Brez trdne podlage je na primer mnenje, da je oglejski škof Fortunacijan sredi 4. stol. »opisnil« jeziki podoželskega (romaniziranega keltskega?) prebivalstva današnje Furlanije (prim. R. Bratož v: *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit*, Ljubljana 1995, 289, op. 3). Vzrokov za drugačen razvoj na latinskem Zahodu, kjer je latinščina ostala edini literarni in s tem tudi cerkveni jezik skozi vso antično dobo, je več; najpomembnejši je gotovo sorazmeroma nizka razvojna stopnja teh jezikov (ilirskih, keltskih, iberskih, berberskih, punskih itd.), ki se (za razliko od aramejskega, sirskega ali koptskega jezika) niso nikdar dvignili na stopnjo literarnih jezikov (gl. str. 143 ss.). Pokristjanjenje ob koncu 4. stol. je imelo v njihovem primeru izrazito civilizatorično vlogo (kot pri Skitih in Sarmatih), kar poudarjajo vsi sodobni viri (str. 200–214).

Medtem ko je na prehodu iz 6. v 7. stol. cerkvena organizacija na tistem delu Balkana, ki so ga zajeli slovansko-avarski vpadi, skoraj v celoti propadla, pa se je krščanstvo – predvsem okrog samostanov kot poglavitnih organizacijskih jeder – obdržalo pri izoliranih in od slovanskih vpadov malo prizadetih gorjanskih Besih. To krščanstvo je spričo njihove poudarjene drugačnosti bistveno prispevalo k utrjevanju posebne etnične zavesti. Gorjanski krščanski narod je po letu 600 živel dve stoletji kot enklava staroselskega krščanskega prebivalstva sredi poganskega slovanskega sveta, vseskozi v dokaj intenzivnih stikih z begunskimi romanskimi staroselci, predniki Romunov (str. 121–131; gl. tudi G. Schramm, *Südosteuropa und die Übertragung von Bauwörtern auf die Gemeinschaft der Gläubigen*, *Zeitschrift für Balkanologie* 31/1, 1995, 58–82, zlasti str. 74 ss.) in tudi v vsaj rahlih stikih z bizantinsko državo (str. 131–140). Jezikovni elementi kažejo, da so bili stiki z romanskimi staroselci dosti intenzivni (avtor govori o simbiozi obeh

ljudev), pri čemer so Besi kot nosilci lastnega cerkvenega jezika ohranili svojo jezikovno identiteto in niso prešli v balkansko romanstvo.

Širjenje krščanstvu sovražne bolgarske države proti jugozahodu v začetku 9. stol. je sprožilo ob soglasju Bizanca odselitev dela Besov proti jugozahodu (po Schrammu okrog 820, str. 149–156) in njihov prihod na gorato območje današnje srednje Albanije, kjer se pod imenom »Albanoi« pojavijo v bizantinskih virih od srede 11. stol. dalje (str. 235–239). Del ljudstva je ostal v svoji domovini in se omenja s prvotnim etničnim imenom še v 11. stol. (Teofilakt iz Ohrida, Kekaumenos; o slednjem J. Ferluga, ZČ 49, 1995, 159–174). Izhodišče razvoja je postalo teritorialno sorazmeroma majhno etnogenetsko jedro v osrednji Albaniji v goratem zaledju teme Drač (dežela Arbanon ali Albanon s središčem v Kruji severno od Tirane, kjer so imeli po zapisih od 12. stol. dalje svoj sedež cerkveni predstojniki celotnega ljudstva (episcopus Arbanensis, archypresbyter, prior, abbas Arbanensis; str. 157–178)). Po vključitvi v pravno ureditev bizantinske države in z asimilacijo latinsko (na severu) in grško (na jugu) govorečega domačega prebivalstva se je izoblikoval srednjeveški albanski narod. Podlaga njegovega oblikovanja je bil domači cerkveni jezik z izvorom v poznoantični sredozemski Daciji (prim. str. 178–185). Etnogeneza Albancev kot dedičev antičnega balkanskega ljudstva se torej razlikuje od etnogeneze v tem oziru njim sorodnih Romunov v dveh bistvenih ozirih: medtem ko so se predniki Albancev, ki so vseskozi uporabljali svoj po izvoru tračanski le šibko romanizirani cerkveni jezik, v 9. stol. umaknili pred širjenjem bolgarske države, ki je krčila bizantinsko ozemlje in preganjala krščanstvo, so predniki Romunov, v pretežni meri jezikovno romanizirani staroselci, ostali v okviru bolgarske države in so po njenem pokristjanjenju proti koncu 9. stol. v njej dobili svoje mesto kot drugi državni narod (str. 185–190).

Knjigo zaključujejo zbirka virov (v izvirniku in nemškem prevodu) s komentarjem (str. 200–254), seznam literature (255–258) in indeksi (259–270).

Schrammova osrednja teza, izražena z vso zadržanostjo in skepsjo znanstvenika, ki se zaveda vrzeli v virih in zahtevnosti vprašanja, je vsekakor dobro utemeljena. Z vrsto novih argumentov je avtor zavrnil avtohtonistično teorijo o izvoru Albancev. Vsekakor bi z ozirom na stopnjo slavizacije dežele v zgodnjem srednjem veku prišlo na območju današnje Albanije do analognega razvoja kot drugod na vzhodni jadranski obali (pa tudi zahodni črnomoški obali), namreč do skrčenja romanskega in helenskega sveta na obalna mesta in eventualno ozek obalni pas, ob postopni slavizaciji kontinentalnega zaledja. »Čudež« etnogeneze Albancev kot naroda z antičnimi koreninami, ki je na stičišču latinskega in grškega jezikovnega območja ohranil lasten jezik, temelji na priselitvi novega prebivalstva in nastanku novega etnogenetskega jedra. To jedro ni bilo jezikovno niti grško ali latinsko, niti slovansko, pač pa je postopoma asimiliralo starejše prebivalstvo, ki je govorilo te jezike. Schrammovo izvajanje tega jedra od (odselenega dela) zahodnotraških Besov temelji na kombinaciji historičnih argumentov (pri čemer nastopa kot osrednja »težava« okroglo poltisočletna vrzel v virih med zadnjo omembo Besov ob koncu 6. stol. in prvo omembo Albancev v 11. stol.) z izsledki jezikoslovja (predvsem cerkvena terminologija kaže na izvor krščanstva pri Albancih v centralnem balkanskem področju in ne na ozemlju današnje Albanije). Ker ni poznan poleg Besov na Balkanu (z delno izjemo Skitov v Dobrudži) noben primer staroselskega ljudstva znotraj meja cesarstva, ki bi sprejelo krščanstvo in ob tem razvil svoj cerkveni jezik in pismenstvo, se kažejo Besi kot najbolj verjetno jedro opisanega razvoja. Rahlo skepsa povzroča le dolga časovna vrzel, v kateri pride do opustitve enega (etničnega) in privzema drugega (pokrajinskega) imena, pri čemer se imeni v nobenem zapisu ne »srečata«. Za primerjavo naj damo dosti bolj znani primer podobnega razvoja, ki pa je časovno dosti bolj zožen: nosilci skupnega etničnega imena »Sclavi« v vzhodnoalpskem in predalpskem prostoru, ki se pojavijo v virih ob koncu 6. stol., se okroglo stoletje kasneje pri ravenskem geografu omenjajo prvič s pokrajinskim imenom »Carontani« in leta 820 prvič kot »Carniolenses« v zgornjem Posavju (B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 406 ss.; 548). Ostaja vprašanje, v kolikšni meri je (oziroma s prihodnjimi raziskavami bo) mogoče to časovno vrzel zapolniti oz. predloženo tezo verificirati z arheološkimi raziskavami.

V odlično napisani študiji naj opozorimo na nekaj nepravilnih mest in navedemo nekaj dopolnitev, ki so sicer obrobne pomena in ne izpodbijajo avtorjevih argumentov. Čeprav sta verjetno že od Avrelijana dalje obstajali dve Daciji, pa obstoja imena province »Dacia mediterranea« ne moremo dokazati za čas cesarja Avrelijana (270–275), kot predpostavlja avtor (str. 42), saj je prvič dokumentirano skoraj eno stoletje kasneje (364/7; gl. T.D. Barnes, *The new empire of Diocletian and Constantine*, Cambridge (Mass.) – London 1982, 217). Tiberiupolis ni dardansko mesto (str. 57), temveč makedonsko. Novejšo arheološko sliko zgodnjekrščanske Bolgarije kot jo na podlagi literature kratko podaja ali se nanjo sklicuje avtor (str. 57, op. 27; 120) prinaša N. Tchanéva–Detchevska v: *Actes du XIe congr. international d'archéologie chrétienne XI*, vol. III (1989), 2491–2509 (gl. zlasti karto na str. 2494), za Remesijano glej posebej I. Nikolajević, prav tam, 2448–2450 (obstoje dveh cerkev, ne le ene; poleg domnevne škofijske je bila odkrita še ena cerkev extra muros), za območje Albanije S. Anamali, prav tam, 2617–2635. Zelo izčrpno strokovno literaturo bi mogli

obogatiti še z nekaterimi deli (za jezikoslovni vidik študije npr.: P.Hr. Ilievski, Balkanološki lingvistički studii, Skopje 1988) ali se izogniti (sicer zelo redkim) napačno natiskanim imenom avtorjev (na str. 98, op. 120 in str. 100, op. 127 navedena avtorja sta Reinhardt Harreither (Miscell. Bulg. 5, 197–210) in Kurt Smolak). Vojaki iz ljudstva Besov se omenjajo v poznoantični(?) dobi ne le na Vzhodu, temveč tudi na Zahodu, na primer v Raveni (CIL XI, 58, 82, 103; kratko R. Bratož, ZČ 42, 1988, 493, z lit.). Pri vprašanju obstoja krščanstva in zlasti delovanja cerkvenih struktur v staroselskih enklavah znotraj sovražnega pogankega sveta v balkanskem prostoru v 7. stol. bi bilo morda umestno pritegniti nekatere kanone (8, 18, 30 in 37) trulanskega koncila 692 (k temu R. Bratož, *Ecclesia in gentibus*, Grafenauerjev zbornik, Ljubljana 1996, v tisku).

Schrammova študija je kljub jezikovni jasnosti precej zahtevno branje, ki predpostavlja pri bralcu solidno zgodovinsko in jezikoslovno izobrazbo. Delo se odlikuje po odlični raziskovalni metodi, ki pomeni v našem primeru v kavzalnem sosledju dokazovanja dosledno utemeljevanje vsakega veznega člena posebej, ob sprotne opozarjanju na njegovo morebitno šibkost. V času ponovnih poskusov uveljavljanja tistih zgodovinskih mitov v srednji in jugovzhodni Evropi, ki jih je znanost ovrgla že pred več kakor enim stoletjem, pomeni Schrammovo delo ob kritičnem upoštevanju izsledkov zgodovinskih in lingvističnih raziskav tehten in stvaren prikaz tistih historičnih procesov v pozni antiki in zgodnjem srednjem veku, ki so bistveno preoblikovali stari svet in postavili temelje razvoja do današnjega časa.

Rajko Bratož

Inge Šegvić – Belamarić, Joško Belamarić, *Stare i rijetke knjige iz knjižnice Klasične gimnazije u Splitu: bibliofilski prilog povijesti humanizma u Dalmaciji*. Split : I. gimnazija in Glavno povjerenstvo državne uprave za zaščito kulturne i prirodne baštine, 1995. 281 strani, ilustr.

1993 je bila razstava starih in redkih knjig iz knjižnice I. gimnazije v Splitu. Ob njej je izšla tudi priložnostna publikacija. Predstavljeno gradivo ter spremna študija sta dala spodbudo za novo monografijo, v kateri je širše upoštevano komparativno gradivo iz drugih starih šol ter nekaterih beneških inštitucij. Tu mislim predvsem na biblioteko Marciano, ki hrani zapuščino G. Parage. Tako smo dobili po dveh letih novo, dopolnjeno in razširjeno študijo o knjižnici splitske Klasične gimnazije.

Že za cenena leposlovna dela sta dve izdaji v tako kratkem obdobju prava redkost, med znanstvenimi pa bi težko našli kakšno paralelo.

Klasična gimnazija v Splitu sodi med najstarejše na Hrvaškem. Ustanovljena je bila leta 1700, v začetku 19. stoletja se je od nje odcepil licej, šele leta 1856 pa je dobila tudi zaključna filozofska razreda in tako postala popolna srednja šola. V treh stoletjih delovanja se je v njej šolala cela vrsta Hrvatov, ki so pozneje postali znani književniki, politiki, arheologi, inženirji in naravoslovci. Prav zaradi potreb te šole so nastala številna temeljna dela, npr. trojezični – italijansko – latinsko – hrvaški slovar, ki ga je sestavil Ardelio Della Bella leta 1725. V vseh teh jezikih so namreč na šoli poučevali, čeprav je bila hrvaščina uradno uvedena šele leta 1849.

Bibliotekarska tradicija sega v Splitu že v antično obdobje, saj je imel cesar Dioklecijan v svoji palači obsežno knjižnico, pomembno mesto so imele nato v srednjem veku cerkvene knjižnice, po inventarjih pa lahko ugotavljamo tudi bogastvo splitskih privatnih bibliotek od 15. stoletja naprej. Zlatar Petar Zakočević je imel npr. tudi Hieronimov prevod Biblije, brivec Antun Petrov pa v skladu z obrito, ki je v tistem času vključevala tudi osnovne zdravniške posege, sedem medicinskih knjig.

Od 15. stoletja naprej pa naj bi imela vsaka meščanska familija po pravilu v knjižnici tudi klasike. Ti inventarji so za Split dobro predstavljeni, marsikatero delo – rariteta je nato »pristalo« v fondu Klasične gimnazije, kajti njena knjižnica je pravzaprav začela nastajati šele sredi 19. stoletja, 1811 se je namreč razdelila na licej in gimnazijo. O slednji še leta 1851 poročajo, da nima nobenih zbir, kabinetov in biblioteke, leto kasneje ima 500 knjig, ob koncu stoletja jih je bilo petkrat več, pred 2. svetovno vojno pa je štela biblioteka kar 11.123 zvezkov. Kot zaključujeta avtorja, je danes število mnogo manjše, ker so pač fond delno uničili med vojno.

V knjigi je strnjeno podan tudi opis zgodovine šol v Splitu in Dalmaciji, kar postavlja Klasično gimnazijo v dober zgodovinski kontekst. Fond njene knjižnice pa je odraz renesančne kulture v Dalmaciji, ki je bila izrazito večjezična, saj je bila latinščina jezik učene in visoke literature, znanosti in diplomacije, italijanščina je omogočala vse komunikacije v trgovini in pravu, medtem ko je bilo v hrvaščini napisanih nekaj najlepših stihov, komedij in nabožnih prilik. Najstarejše delo, ki ga hranijo, je inkunabula in sicer Aristotelova Politika s komentarjem Tomaža Akvinskega, tiskana leta 1492 v Rimu. Med 24 knjigami iz 16. stoletja izstopata po kvaliteti tiska deli Ovida in Tacita, ki ju je izdal Aldo Manuzio, beneški tiskar in velik humanist. Med redkimi in bibliofilskimi izdajami bi seveda lahko našeli vse druge knjige iz 16. stoletja, iz sledečih, 17. in 18. pa dela domačinov Zadarčana Jurija Barakovića, Ignjata Durđevića, prvo izdajo Kuničevega prevoda Iliade, Džamanjićev prevod Odiseje. Pa tudi vrsto del Ovida, Cezarja, Cicerona.